

ביטויי מוחשי להיבט זה של ה'לדורות' מצינו בדבריו של הנצי"ב מוולוז'ין, הדין בשאלת 'העריכה' הסופית של ספרי הנביאים, וכיצד 'העורכים' ידעו לשמור על כל קטע וקטע, כל שבריר של טכסט, אשר בו נמצאה ונשמרה קדושת הטכסט של נביאים (עקב חשיבות המקורות האלה, נביאם במלואם, תוך כדי ביאורם בהערות המתלוות אל המקורות).

פירוש הנצי"ב למכילתא ריש פרשת יתרו² (עמוד קסג). מכילתא: נתקבצו כל מלכי אומות העולם אצל בלעם הרשע, אמרו לו: בלעם, שמא המעשה הזה עושה לנו כשעשה לדור המבול, שנאמר (תהלים כט, י) 'ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם". אמר להם: שוטים שבעולם, כבר נשבע הקב"ה לנח שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר (ישעיה נד, ט) "כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ"³ ...

1. לעומת קדושת הטכסט של כתובים, ולעומת ה'מסר' של נבואה לשעה אשר לידי טכסט לא הגיע.
2. נדפס בראשונה מתוך כתב יד הגאון המחבר (אשר ברחמי שמים נותר לנו לפליטה מן השואה) בירושלים שנת תש"ל: טכסט המכילתא, הגהות הגר"א ופירוש הנצי"ב בשם "ברכת הנצי"ב" (מהדורה זאת באה אחרי הוצאת פירוש הנצי"ב לספרי בשלושה כרכים שהמביאים לבית הדפוס קראו בשם "עמק הנצי"ב").
3. רד"ק: אמר, כמו דבר מי המבול שהיו בימי נח שנשבעתי שלא יעברו עוד על הארץ, והיא גזירה שלא תיבטל, כן נשבעתי אחרי צאתך מהגלות "מקצוף עליך ומגער בך". ופירושו, זאת הגלות והשביה היא לך כמו מי נח, כמו שהם לא יהיו עוד, כן לא יהיה לך גלות עוד. ושבעות מי נח (וזהוהי

ומפרש הנצי"ב ד"ה כי מי נח זאת לי וגו': אל תתמה דהאי קרא "אשר נשבעתי וגו'" ישעיה אמרה, דכיוצא בזה איתא בבבא בתרא כא, ב גבי יואב⁴ — אמר ליה, דכתיב (ירמיה מח, י) "ארור עושה מלאכת ה' רמיה"⁵ (עכ"ל הגמרא). וירמיה אמרה!⁶ וכתב הרמ"ה שם בזה הלשון: ואע"ג דהני קראי⁷ ירמיה אמרינהו לבתר כמה דורות (מדורו של דוד ויואב), כולהו גמרא גמירי להו, ואתא ירמיה אסמכינהו אקראי, לומר לך כמה קשה עונש הסופרים ומלמדי תינוקות וכיוצא בהן, העושין מלאכת השם רמיה, שהם בארור וחייבים מיתה בידי שמים — (עכ"ל הרמ"ה). וכן⁸ כתבו בתוספות גיטין סח, א⁹ ד"ה וכתוב זנות ויין ותירוש: אף על פי שזה הפסוק¹⁰ לא נכתב עדיין, היו יודעין, כמו "ארור עושה מלאכת ה' רמיה" בפרק לא יחפור (ב"ב כא, ב) גבי יואב¹¹ (עכ"ל התוספות). והנביאים הביאו הפסוקים המקובלים¹² בהמשך דבריהם על פי רוח הקודש.

- בעיית הנצי"ב — היכן מצינו שבועה אצל נח פרט למה שנאמר על כך כאן בספר ישעיה — י. ק.) הוא שאמר שתי פעמים (א) "ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול", (ב) "ולא יהיה עוד מבול לשחת כל בשר" — כך פירשו רבותינו. ולמדו מזה כי 'לאו' — לאו' שבועה. ומד'לאו' — לאו' שבועה, 'הן — הן' נמי שבועה. ויש לפרש כי הברית היא השבועה, כמו שאמר "והקימותי את בריתי אתכם", והברית הוא קיום הדבר, וכן שבועה היא קיום הדבר, עכ"ל הרד"ק. שלא כלימוד של חז"ל, ובלי להיזקק למשוואה של הרד"ק (ברית = שבועה), מבאר הנצי"ב כי השבועה אמנם כן היתה, אלא הידיעה עליה היתה במסורת בעל פה עד דאתא ישעיה ואסמכה אקרא.
4. מאי טעמא עבדת הכי (שלא הרגת את הנקבות — רש"י)? אמר ליה, דכתיב "תמחה את זכר (פעמיים קמץ) עמלק". אמר ליה, והא אנן "זכר" (צירה סגול) קרינן! אמר להו אנא "זכר" אקרינן. אזל שייליה לרביה, אמר ליה: היאך אקריתון? אמר ליה "זכר" (קמוצה), שקל ספסירא למיקטליה. אמר ליה, אמאי?
5. ואמנם תמוהה ביותר הטעות בין זכר (קמוצה) ובין זכר (צירה סגול). ולולא דמיסתפינא הוה אמינא שהטעות לא היתה כה גדולה כפי שהיא נשמעת מהיגוי המלה. כי אם המלה זכר (קמוצה) היא במשקל חלב, אז כשם שהסמיכות של חלב (קמוצה) היא חלב (למ"ד צרויה) — "לא תבשל גדי בחלב אמו" כך הסמיכות של זכר (קמוצה) היתה זכר (זי"ן שואית וכ"ף צרויה). לא קשה לבלבל בין זכר (זי"ן שואית וכ"ף צרויה) ובין זכר (זי"ן צרויה) וכ"ף סגולה). כך נראה לעניות דעתי ללמד זכות על הרבי ועל תלמידו ועל הטעות המצערת שנפלה אצלם.
6. והרי יואב חי זמן רב לפני ירמיה! [אולם, יש לציין כי ספר מלכים (א, פרק יא) אשר שם מסופר על מבצע יואב "עד הכרית כל זכר באדום", נכתב (לפי חז"ל בבבא בתרא טו, א) על ידי ירמיה. סביר, אפוא, שמעשיו של יואב כפי שהם כתובים בספר מלכים שמחברו הוא ירמיה, יקבלו צידוק והצדקה מיסוד אמונתי והשקפתי אצל הנביא ירמיה בענין 'עושה מלאכת ה' רמיה'. לכן קושיית הנצי"ב 'ירמיה אמרה' צ"ע קצת].
7. אמר ליה: כתיב (ירמיה שם) "וארור מונע חרבו מדם".
8. וכך גם צויין במסורת הש"ס.
9. בסוגיא של מלאכת הבניה של בית המקדש על ידי שלמה המלך: כי אתא (אשמדאי) סיריה לגושפנקה (ומצאו שלם — רש"י), גלייה אשכחיה חמרא, אמר כתיב (משלי כ, א) "לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם", וכתוב (הושע ד, יא) "זנות ויין ותירוש יקח לב".
10. מספר הושע, לעומת הפסוק הראשון שכן היה ידוע בזמנו של שלמה בעל ספר משלי!
11. ועיין ברבי עקיבא אייגר גליון הש"ס גיטין נה, ב המעיר: אקמצא ובר קמצא — אסמכיה אקרא דמשלי ("אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לכו יפול ברעה") ענין מעשה שהיה אח"כ (בזמן החורבן). וכן בסנהדרין צד, ב: "מארת ה' בכית רשע" (משלי ג, לג) — זה פקח בן רמליהו וכו'.
12. כפי שהנצי"ב יבאר להלן, כוונתו אמנם לפסוקים (= טכסטים) שהיו מקובלים במשך הדורות. שונה,

ויותר מזה איתא בויקרא רבה פרשה ו (פיסקא ו): אמר ר' סימון, בארי¹³ לא נתנבא אלא שני פסוקים¹⁴, ולא היה בהם כדי ספר, וניטפלו בישעיה, ואלו הם: (ישעיה ח, יט) "וכי יאמרו אליכם (דרשו אל האבות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים, הלא עם אל אלהיו ידרוש בעד החיים אל המתים", וחברו¹⁵. עכ"ל המדרש). הרי שהיו מקובלים בשני פסוקים אלה שהיו מוקדמים לישעיה, ובא ישעיה וטפלן בספרו ברוה"ק¹⁶. והרי איתא במדרש תהלים¹⁷, דאחיתופל מצא לדוד לומד בפני עצמו, אמר לו: כתוב (ירמיה ג, לו) "חרב על הבדים ונאלו" — חרב לתלמידי חכמים שלומדים בד בבד¹⁸. הרי ידוע היה אותו מקרא בימי אחיתופל, ועל אותה כוונה שאמר אחיתופל¹⁹, ובא ירמיה הנביא וטפלה בספרו לענין אחר²⁰ ברוח הקודש¹⁶.

וממשיך הנצי"ב לבאר:

ומזה באים כמה מדרשי אגדות לדרוש מקראות שאמר דוד וכדומה על עצמו בתפילתו,

אוצר החכמה

- איפוא, תהליך זה מאותו תהליך הידוע בשם "עד דאתא ... ואסמכיה אקרא". שם הקבלה שנמסרה במשך הדורות היתה תורה שבעל פה, שאח"כ באה לידי כתיבה בטכסט אצל הנביא. כאן מדבר הנצי"ב על כתוב מסוים, אשר היה מקובל אצלם בתור כתוב (אבל עדיין ללא קדושת טכסט של תנ"ך), ואשר אח"כ מצא את מקומו בספר מספרי התנ"ך — כל פסוק ופסוק במקומו הנכון.
13. אביו של הושע הנביא.
14. כלומר, מכל נבואותיו לא נשארה נבואה לדורות שבמילא נכתבה אלא טכסט של שני פסוקים בלבד. [מכאן רואים מקצת מן המקצת של דיוק התהליך שהיה קשור בהעתקת נבואה מבעל פה אל טכסט לדורות].
15. פסוק כ: "לתורה ולתעודה אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר". ועיין רש"י ורד"ק המבארים שניהם את הכתובים הן על דרך המדרש בעקבות חז"ל (מוסב על גלות עשרת השבטים) והן על דרך הפשט (גמר נבואתו הקודמת) — כי טכסט הוא, ולהפשיט ולדרוש ניתן. ועיין במדרש בהמשך הפיסקא (ער סוף הענין) כיצד חז"ל דורשים את שני הפסוקים האלה שישעיה צירף אל ספרו הוא מנבואתו של הנביא בארי. [את הקביעה המדויקת ואת קדושת הטכסט אצל הנביאים אפשר לראות בכך, שאותם שני הפסוקים של בארי אבי הושע לא צירפו לנבואות בנו, כי אם לנביא אחר].
16. כוונתו, אולי לרוח הנבואה — והעיקר שהצירוף נעשה על ידי נביא כנביא.
17. לפנינו בילקוט לירמיה רמז טו, וכן בכלה רבתי ח (ביחס אל המשנה באבות ו, ג — דוד מלך ישראל לא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו).
18. ובמדרש כלה רבתי: למה אתה יושב לבדך ועוסק בתורה, אין דברי תורה מתקיימים אלא בחברים.
19. ואין הנצי"ב רואה מקום לפרש את המדרש 'כמדרשו', דהיינו שחז"ל השתמשו בפסוק זה מירמיה במשמעות זאת של בד = לבד, והם אשר שמו את הפסוק בפיו של אחיתופל כדי להמחיש את חוכחתו — שהיא בעצם תוכחתם — בענין האיסור ללמוד תורה ללא דיבוק חברים. מכאן מגיע הנצי"ב לתפיסה חדשה לגמרי לגבי כל אותם המדרשים המביאים פסוקים בפניהם של דמויות בתנ"ך, פסוקים אשר נכתבו בתנ"ך בתקופה מאוחרת מתקופת אותן הדמויות. אין הנצי"ב רואה במובאות אלו מעין שימוש ביחופש ספרותי להשתמש בפסוקים כמושגים ולא כמובאות, ואף אינו רואה במובאות אלה כל טעות היסטורית [בלעז: אנכרוניזם]. אלה הן מובאות ישירות אשר תחילתן באותה תקופה קדומה, וסופן (בלבוש חדש ובספר חדש) באחד מספרי הנ"ך, אחרי נסיעה היסטורית ארוכה במשך מאות רכות של שנים.
20. רד"ק: "הבדים", פירוש הכוזבים, מן (איוב יא, ג) "בדיך מתים יחרישו", והם הקוסמים. ועתה בבוא הרעה עליהם נואלו ולא ידעו דבר ולא הועילו להם קסמיהם.

על דורות הקודמים²¹, היינו משום שהיו מקובלים או הבינו בחכמתם²² דלפי הענין שנכתב אותו המקרא, לא היה ראוי להיכתב כך אלא באיזה דיוק לשון אחר¹⁹. אלא משום שהיה מקובל לדוד וכדומה מכבר²³, ובשעה שיצא אותו מקרא לאור היה מדויק יפה לפי אותו ענין²⁴, והיה מקובל על פה²⁵. ובאו בדורות המאוחרים ואמרו וגם כתבו גם בענין שלפניהם באותו לשון המקובל מכבר²⁶. וכן מקרא (דברים ו, ד) "שמע ישראל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אחד", ונתקשה בזה הרמב"ן אמאי לא כתיב "ה' אֱלֹהֵינוּ" כמו לשון כל הפרשה²⁷. אבל מזה מבואר כדרשת חז"ל בפרק מקום שנהגו²⁸, שפסוק זה נאמר בימי יעקב ובניו לפני מותו. משום הכי כתוב בתורה באותו לשון עצמו שאמרו יעקב ובניו, ונכתב בתורה "על פי ה' ביד משה"²⁹.

21. כגון בראשית רבה לריש פרשת ויצא (סח, ב): ר' שמואל בר נחמן פתח, (תהלים קכא, א) "שיר למעלות אשא עיני אל ההרים" [שהמדרש דורש את כל המזמור הזה על יעקב בשעה שברח ללבן במצות הוריו — עיין שם ש"הרים" = הורים, "עזרי" = אשה (עזר כנגדו), "שומר ישראל" = שומר יעקב ועוד].

22. כי שני מקורות לנאמנות דברי חז"ל — או קבלתם הנאמנה או חכמתם הרבה (אשר לדעת ר' אלחנן וסרמן הביאה אותם לכוון ממש אל רצון ה' במצוותיו. עיין בפרק הקודם).

23. מן המקור אשר בו הוטבע מטבע לשון מקרא זה בניסוחו הראשון.

24. כגון המזמורים אשר נאמרו על ידי גדולי עולם אשר קדמו לדוד המלך ('העורך' הסופי של ספר תהלים) כמו אדם הראשון, משה רבינו ועוד. ועיין בזה להלן בשיטת הנצי"ב בסוגיא זאת של עריכת הספר.

25. לא רק התוכן אלא גם הסגנון, כלומר מובאה מדויקת (אמנם לא כתובה עדיין בטכסט של תנ"ך). לאפוקי מתורה שבעל פה אשר התוכן בלבד היה ידוע עד דאתא יחזקאל ואסמכיה אקרא, באותם המקרים שחז"ל ציינו אצל הנביאים השונים. כאן מדובר אפוא, על נוסח של כתוב, שעדיין לא נכתב בספרי התנ"ך, אבל הנוסח המדויק היה קיים. [והשוה מלבי"ם לדברים א, ג ד"ה ויהי בארבעים שנה, בדבר נאומיו של משה, שאולי נכתבו בזמן הנאום, אבל לא היתה להם קדושת טכסט, עיין שם היטב והדברים הובאו במדור א פרק 5 (ג) במסגרת הדיון על מהותו של חומש דברים].

26. כלומר, תהליך הכתיבה הסופית (אחרי תקופה ארוכה של מסירת המובאה — ולא רק התוכן — בעל פה) הביא בחשבון הן את המשמעות המקורית, והן את הישום למצב החדש. והרי כך דרכה של כתיבה אשר "כפטיש יפוצץ סלע". רק הטכסט ניתן לפירושים שונים — פשט, רמז, דרש, סוד וכדו'. כל עוד המובאה נשארה בעל פה, היתה משמעותה רק ב'פשט' ההיסטורי שלה. כאשר ניתוסף מימד חדש על ידי העתקה לכתב — טכסט במסגרת התנ"ך, יש בכוחה של אותה מובאה שהיא עתה בכתב של קדושה, להקיף את מירב המשמעויות באמצעות כללי הפרשנות המקובלים בפירוש התנ"ך.

27. וזה לשון הרמב"ן: ואתה צריך להתבונן בזה, כי שינה הכתוב כאן לאמר "ה' אֱלֹהֵינוּ", ולא אמר "אֱלֹהֵינוּ" כמו שאומר בכל מקום (דברים ט, א) "שמע ישראל אתה עובר היום" ... (פסוק ג) "כי ה' אֱלֹהֵינוּ" (שם כ, ג) "שמע ישראל אתם קרבים היום" ... (שם פסוק ד) "כי ה' אֱלֹהֵינוּ". וכן בכל הפרשיות שידבר עם ישראל יזכיר "ה' אֱלֹהֵינוּ" או "ה' אֱלֹהֵינוּ", וגם בכאן אמר "ואהבת את ה' אֱלֹהֵינוּ" (עכ"ל הרמב"ן). וקשה על הרמב"ן מדברים א, ו ("ה' אֱלֹהֵינוּ דבר אלינו בחורב לאמר"). עיין בזה מדור א פרק 5 (ג) בסוגית מהות חומש דברים.

28. פסחים נו, א: תנו רבנן, כיצד היו כורכין את שמע ... אלא שלא היו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ואנן מאי טעמא אמרינן ליה, כדדריש רבי שמעון בן לקיש ... ביקש יעקב לגלות את הקץ לבניו ... שמא יש במיטתי פסול ... אמרו לו בניו "שמע ישראל" ... כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר "ברוך שם ...".

29. כאן דייק הנצי"ב ולא כתב 'ברוח הקודש' ואף לא 'ברוח הנבואה', כי דרגת תורה שבכתב היא מ'פיו של הקב"ה לאזנו של משה' (הקדמת הרמב"ן לתורה). ובלשונו הכתוב "על פי ה' ביד משה".

ונראה דמזה הגיע כמה קרי וכתובים³⁰, כאשר היה מקובל מכבר בזה הנוסח³¹, וכשהגיע לכתבו לפי הענין³², נדרש לעשות איזה שינוי במקרא זה³³, ובא הנוסח הישן בכתוב³⁴, ושניהם עומדים להידרש, כאשר כי בשני העתים נאמר ברוח הקודש (עכ"ל הנצי"ב³⁵).

הצהרת בני יעקב בפני אביהם (במענה לחששו ולחשדו שמא נמצא ביניהם פסול) לא זכתה להיכתב במקומה ההיסטורי, כשם שגם תגובת אביהם הזקן, בחיר האבות, בהיודע לו שאמנם מיטתו שלמה, אף היא לכלל כתיבה לא הגיעה. בהדי כבשי דרחמנא לא בעינן, ואין אנו יודעים על מה נדחתה כתיבה זאת. אבל זאת אנו כן יודעים, ע"פ הנצי"ב, שכתוב זה נשמר במטבע הלשון שלו אצל בני המשפחה, עד אשר נמצא כשר לבא בקהל כתיבת התורה בזמן הרצאת הפרידה של משה רבינו, כאשר הואיל לבאר לבני בניהם את תורת ה'. תורה שבכתב מוכנה עתה לקלוט את המלים האלה בלבושן החדש ובמשמעותן החדשה (ציווי לעם ישראל, ולא פניה לאב זקן). אולם דוקא כאן נשמרה הצורה המקורית ("ה' אלוקינו"), היא אשר קבעה את מטבע הלשון בזמן הקדום.

אבל, בעוד דברי הבנים זכו להיכתב, כאשר ניתוסף להם המרכיב של תורת משה רבינו, הרי תגובת אביהם ("ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד") נשארה מחוץ לטכסט של התנ"ך כולו. מסורת הטכסט (ולא רק התוכן) נשמרה בהקפדה על ידי בעלי המסורת בכל הדורות — שמא ייפתח הפתח לקליטתו בדרגת תורה מן השמים או נביאים או כתובים. כאשר תם ונשלם

[כידוע, המשפט "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל — על פי ה' ביד משה", אינו פסוק בתנ"ך, אלא מורכב משני פסוקים שונים. עוד יותר תמוה הוא המשפט בתפילותינו "ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד", שאינו פסוק בתנ"ך אלא מורכב משלושה חלקי פסוקים שונים. ועיין בזה הסבר ה"משך חכמה" פרשת בלק יג, כא ד"ה ותרועת מלך בן].

30. בזה חידוש גדול מבית מדרשו של הגאון מוולוז'ין בסוגית קרי וכתוב בתנ"ך. שיטה זאת רחוקה ת"ק פרסה מזו של הרד"ק הרואה בקרי וכתוב מעין 'חילופי נוסחאות', וזה לשון הרד"ק בהקדמתו לנ"ך: ונראה כי מלות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות ראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי התורה מתו, ואנשי כנסת הגדולה שהחזירו התורה ליושנה מצאו מחלוקת בספרים והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם. ובמקום שלא השיגה דעתם על הביטוי, כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מחוץ ולא מבפנים, וכן כתבו בדרך אחד מבפנים ובדרך אחר מבחוץ ... (עכ"ל הרד"ק). ועיין בהרחבה במכתב מאליהו כרך ד (ירושלים תשמ"ג) במכתבו של הרב דסלר בענין דרשות ואגדות חז"ל, קרי וכתוב ועוד (עמודים 353 עד 355), ועיין בהערות המאלפות של העורך הרב אריה כרמל שליט"א. ברור כי שיטת הנצי"ב סוללת דרך חדשה לגמרי בהבנת תופעה מיוחדת זאת של קרי וכתוב על כל גווניה השונים.

31. דהיינו נוסח הכתיב הוא לפי מקורו של הכתוב בהיסטוריה.

32. כלומר, כאשר ניתוסף המימד ההיסטורי השני, כאשר אז בא תורו של כתוב זה (שעד כה לא נכתב בספר) להיכתב כטכסט בתנ"ך.

33. להתאימו גם לענין השני.

34. והקרי מיצג את החדש.

35. וראויים הדברים למי שאמרם! (ועיין והשוה דבריו בפירוש המכילתא עמוד קכז ד"ה והלא כבר נאמר, ויש לחלק). אשר לקליטה של טכסט זה ("שמע ישראל"), אשר התגלגל בהיסטוריה, דוקא אצל משה רבינו במשנה תורה ("ספר תורת משה"), שמא זה תלוי בדיון שלנו אודות המהות המיוחדת של חומש דברים, מדור א פרק 5 (ג).

התנ"ך, התברר כי לא נמצא למשפט הזה כל בית אחיזה בקדושת התנ"ך. נשאר לנו לומר אותו פעם אחת בשנה, כאשר אנו בדרגת מלאכים, וכך נאה וכך יאה כי לא ניתנה תורה למלאכי השרת! אבל לולא חטאו — מי יודע היכן היה משפט זה כתוב כפסוק בתנ"ך! כך "התגלגלו" הטכסטים מדור לדור, עד אשר הגיע כל אחד אל מנוחתו ואל נחלתו עם כל הדינים של קדושת הטכסט — הנלמד בפשט והנדרש במדרש. ה"שמע ישראל" של בני יעקב 'התגלגל' כעצמותיו של יהודה, עד אשר במשנה תורה של משה רבינו יכול היה לנוח, תוך שינוי קל מ'אלוהיכם' ל'אלקינו' (המקורי). בארי, אביו של הושע (הוא, הבן, אשר הנחיל לנו שלושה עשר פרקי נבואה בדרגה של 'לדורות') זכה להוריש לנו שני פסוקים בלבד. רק בעלי רוח הקודש בשעור קומה של אנשי כנסת הגדולה ידעו לשלב פסוקים מיותמים אלה במסגרתם הסופית אצל נביאים אחרים (לא בנו הושע!). 'השתלה' זאת היתה לאין ערוך קשה מכל השתלת אבר של ימינו. לולא ההתאמה המוחלטת למקומו הסופי, היה הטכסט של הנביא המאמץ דוחה את הגוף הזר, והיה ממשיך להתגלגל עד אשר ימצא את מקום מנוחתו — או שמא לא ימצאנו בכלל, וישאר בדד יושב, מחוץ למחנה הטכסט של התנ"ך מושבו. וכך אמנם מצינו שחז"ל ציטטו לנו 'פסוקים' אשר אינם בתנ"ך כלל ועיקר! וכך מבאר הנצי"ב (בפירוש למכילתא עמוד קפח): והנה אמרו ביבמות דף פו, ב: אמר ר' חנינא, בתחילה לא היו מעמידים שוטרים אלא מן הלויים, שנאמר (דברי הימים-ב, יט) "ושוטרים הלויים לפניכם", עכשיו אין מעמידים שוטרים אלא מישראל, שנאמר "ושוטרים הרבים בראשיכם" (רש"י: דהיינו ישראל שהם רבים מלויים) — והמקרא הזה אע"ג שאינו בכתובים היה מקובל אצלם.

כדי שענין מסוים יוכל להיכלל באחד מחלקי התנ"ך, הוא צריך להיות בעל תוכן נצחי או לדורות לפחות, ובעל אפשרות של כתיבה בטכסט העומד להילמד בכל האופנים שטכסט התורה או הנביאים נלמד ונדרש. רק כאשר נתמלאו שני תנאים אלה, "נוחת" הטכסט ממקומו באטמוספירה של תורה, ולובש צורה של טכסט אשר נתקדש בקדושת טכסט התנ"ך. משול למה הדבר דומה, לענן האוגר בתוכו מים, ונע על פני השמים, ולאט לאט מיתוספים לו אדים נוספים הממלאים את הענן ומקרבים אותו לקראת יעודו להוריד מטר על פני הארץ. עם התמלא הענן ועם פגישתו בתנאי אקלים נכונים, נשפך מטענו על הקרקע הצמאה לרויה. כך 'גלגולו של פסוק': בראשית דרכו לא היה בו 'כדי כתיבה' — או מחמת חסרון בתוכן הנצח שלו, או מחמת חסרון במספר 'הפנים' של לימוד שניתן לדרשו וללמדו. האנרגיה שבכתוב נשמרת היטב, ובשמי ההיסטוריה של עם הנצח היא נעה לאטה, כאשר מידי תקופה ותקופה היא אוגרת אל תוכה תכנים חדשים המעשירים את מטענה התורני. והנה עם פגישתה באטמוספירה הנכונה, 'מוריד' אותה הקב"ה אל תוך כתבי הקודש, כשהיא מתחברת אל הטכסטים הנצחיים הקולטים אותה בדיוק במקום הנכון ובהקשר הנכון. כך 'גלגולו של פסוק'. תחילה נוסח, אבל לידי כתיבה לא הגיע³⁶ — מספר 'פני' הלימוד

36. אם תקופת ניסוחו ההיסטורית היתה תקופת התורה, לא קשה להבין מדוע לידי כתיבה לא הגיע, שהרי הקריטריונים של כתיבה במסגרת ההיא מחייבים אפשרות של לימוד בכל שבעים הפנים של תורה. [ושמעתי מפרשים כי דרשת חז"ל "לא יבוא עמוני ומואבי" — "מואבי" ולא מואביה (ירושלמי יבמות חג), היתה באנרגיה של תורה ונשארה באטמוספירה של תורה, עד אשר 'נחתה'

בנ"ך קטן בהרבה ממספר 'פני' הלימוד בתורה שבכתב (הרי הם שבעים). לכן כתוב אשר עצמתו פחותה משבעים לא ייכלל בתורה, אבל מקום עדיין שמור לו אצל הנביאים או הכתובים. וכאשר הגיעה אמנם שעתו להיכתב, היה זה משום שכבר ניתוספו לימודים נוספים במשך הדורות אשר כולם יחד נלמדים ונדרשים מן הכתוב הזה בניסוחו הסופי. ושאלת השאלה: מה מידת ה'עריכה' של הכותב הסופי, אשר הכניס פסוק זה אל תוך קדושת הטכסט של הנ"ך. האם היתה רשות לישעיה ולירמיה, כאשר 'טפלו' פסוקים מסוימים אשר נאמרו לפני כן על ידי אחרים לתוך הספר שלהם, לשנות את נוסח הפסוק כדי להתאימו למקומו החדש כחלק מהותי [בלעז: אינטגרציה] מטכסט נבואתם. השאלה נשאלת במלוא חריפותה דוקא באותה סוגיית שחז"ל העידו עליה שחומר עתיק של כמה דורות 'נערך ונסדר' סופית על ידי אדם אחד — הלא הוא ספר תהלים שדוד המלך 'ערך' ברוח הקודש, ואשר פרקיו נאמרו על ידי עוד תשעה אנשים. וכך משיב הנצי"ב בפירושו למכילתא³⁷, ריש פרשת שירת הים (עמוד קד) ד"ה השמינית שאמר שלמה ... וזה לשונו:

זה אחד מחמשה שירים שכתוב בספר מלכים-א ה, יב ("וידבר שלושת אלפים משל) ויהי שירו חמשה ואלף"³⁸. ופירושו שעשה חמשה שירים נפרדים ברוח הקודש: ארבעה בספר תהלים, היינו (תהלים ל) "מזמור שיר חנוכת הבית" וגו', ותני במכילתא כאן דשלמה אמרו. ותהלים עב "לשלמה אלהים משפטיך למלך". (תהלים קכז) "שיר המעלות לשלמה", (תהלים צב) "מזמור שיר ליום השבת", דמרומו בראשי תיבות שלמה. ואע"ג שהוא מי"א מזמורים של משה רבינו (ילקוט שמעוני), ובזוהר הקדוש פרשת תרומה דף קלח איתא דאדם הראשון אמרו, ועל כרחך משה רבינו הוסיף בו דבר, והכי נמי שלמה הוסיף בו, כמו מקרא (פסוק יד) "שתולים בבית ה' וגו'", ובימי משה לא היה 'בית' אלא אהל. והחמישי הוא "ה' אמר לשכון בערפל" במלכים-א, ד ובדברי הימים-ב, ו. או מזמור (תהלים כד) "לה' הארץ ומלואה" שאמרו במסכת שבת דף ל, א שאמר שלמה (פסוק ז) "שאו שערים ראשיכם". זהו פירוש "חמשה"³⁹. "ואלף" — היינו ספר שלם והוא שיר⁴⁰, והיינו שיר השירים. והכי פירש רבינו בחיי הא דכתיב "שלושת אלפים משל" היינו שלושה ספרים⁴¹ (עכ"ל).

בבית דינו של שמואל הרמתי. ואם ישאל השואל, מדוע דוקא בתקופתו של שמואל מצאה דרשה זו את ההזדמנות להידרש עוברת לעשייתה, אף אתה אמור לו כהלכות המאמץ האדיר והעליון של "ותרא כי מתאמצת היא ללכת", אותו מאמץ מעל לכוח אנוש של "אמה של מלכות", הוא אשר הנחית את הדרשה עלי אדמות].

37. ד"ה את השירה הזאת, וכי שירה אחת היא, והלא עשר שירות הן ... השמינית שאמר שלמה, שנאמר (תהלים ל) "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" ...

38. הרד"ק פירש "אלף" כמשמעו ("אינם נמצאים אצלנו ... כי רבים הספרים אבדו לישראל בגלותם") ורש"י פירש "אלף" מלשון ללמד, כך שפירוש שלושת אלפים הוא 'שלושה לימודים', וכן "חמשה ואלף" פירושו "בכל אחד כדי הוא ללמוד". ועיין פירוש הנצי"ב להלן בעקבות רבינו בחיי.

39. כלומר, החמשה שירים.

40. כלומר, הספר כולו הוא שיר שחובר על ידי שלמה, ואין בשיר חלק מספר אחר שחובר על ידי אחרים.

41. ומעין זה ברש"י: שלוש פעמים כתוב "משלי שלמה" — בספר משלי.

ובפירושו לשיר השירים א, א מבהיר הנצי"ב את שיטתו בנדון, תוך כדי השוואת מלאכת 'העריכה' של שלמה המלך עם זו של אביו דוד⁴², וזה לשונו:

"שיר השירים" — אשר נתחבר מהרבה שירים נפרדים, אשר כמה מהם נתחברו ברוח הקודש על ידי אחרים⁴³, כמו "הגידה לי וגו'" נאמר על ידי משה רבינו, כדתניא בספרי פרשת פנחס. גם מקרא "ישקני וגו'" היה מקובל לרבותינו במדרש שהיה מוקדם לשלמה, וחקרו מתי נאמר. וכן שיר "אחות לנו קטנה" נאמר בימי אברהם אבינו כמבואר בבראשית רבה פרשת לך לך ... אבל שלמה אסף השירים ברוח הקודש וגם הוסיף הרבה משלו, ועשן שיר נפלא אחד. והרי זה כמו ספר תהלות שעשה דוד אביו ונקרא כולו על שמו, כדכתיב (תהלים עב, כ) "כלו תפילות דוד בן ישי", אע"ג שיש בהם מזמורים שאמרום אחרים, היינו עשרה זקנים, אלא שדוד גם כן אמרם ברוח הקודש והגיה בהם והוסיף משלו. כמו בתפילת "משה איש האלהים" (תהלים צ), כתיב "ימי שנותינו בהם שבעים שנה", ואמרו על זה ביבמות (דף סד, ב): והא בימי דוד אימעוט שני שנאמר "ימי שנותינו וגו'...⁴⁴ והכי מוכרח מדכתיב במזמורי משה רבינו (תהלים צז, ח) "שמעה ותשמח ציון", (שם צט, ו) "ושמואל בקוראי שמו". והיינו דאיתא בפסחים דף קיז, א: כל התשכחות שכתהלים דוד אמרם, שנאמר "כלו תפילות דוד בן ישי", והוא משום שדוד הגיה והוסיף בהם⁴⁵. והכי נמי שלמה⁴⁶ קבץ השירים שהיה מקובל בידו והוסיף הרבה משלו, ועשה מהם שיר אחד. ולא עשה כדוד אביו שהשאיר כל מזמור על צורתו הראשונה⁴⁷, אבל שלמה עשה שיר אחד מן השירים.

42. בפירוש הקצר: שיר שנתחבר מהרבה שירים נפרדים ומהרבה משוררים. "אשר לשלמה" — הוא בזכותו וברוח הקודש קבצם ותקנם ועשה מהם שיר אחד.
43. כלומר, לא רק מלאכת העריכה נעשתה ברוח הקודש, אלא אף המקורות אשר שימשו בסיס לאותה מלאכה, אף הם נכתבו בשעתם ברוח הקודש.
44. הרי שמשו לא היה כותב כך, ולא מעטו יצאו מליים אלה. הרי משה בעצמו מת בגיל מאה ועשרים, וגם זאת לפני זמנו! אבל עיין ספורנו לשמות ז, ז ד"ה ומשה בן שמונים שנה: ועם כל זקנתם השכימו והזדרזו לרצון קונם. כי אמנם מי שהגיע לשמונים גם בימים ההם כבר עבר ימי השיבה והגיע לגבורות כמו שהעיד בתפילתו באמרו "ימי שנותינו בהם שבעים שנה" וגו' (עכ"ל). מחלוקת שרשית בין הספורנו ובין הנצי"ב, אשר כה רבות הלך בדרכו, ואף היה זה אשר המליץ בפני בעלי "מקראות גדולות" להדפיס את פירוש הספורנו "באשר לשונו קצר ומלא פשט ויראת ה' הטהורה".
45. ולא שמצא את כולם במקורם.
46. ברא כרעא דאבוהי, ומעשה אביו סימן לבן.
47. כי אמנם דוד "הגיה והוסיף בהם", אבל כל זאת בתוך מסגרת הצורה המקורית של כל מזמור ומזמור. לכן נשארו מאה וחמשים מזמורים. לא כן עשה בנו שלמה אשר השכיל לשלב יחד את כל השירים, והיו בידיו לשיר אחד בעל מבנה אחיד.